

αβέ 12⁺

ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ // 2015 // 10€

ΑΝΘΟΛΟΓΙΑ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΙΣΠΑΝΙΚΗΣ ΠΟΙΗΣΗΣ

ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΕΙΣ: ΝΑΝΣΥ // ΒΑΣΚΕΣ, ΡΟΝΚΑΛΙΟΛΟ // ΜΠΡΕΪΒΕΡ

Ν. ΧΑΤΖΗΚΥΡΙΑΚΟΣ-ΓΚΙΚΑΣ // ΑΝΤΩΝΗΣ ΖΕΡΒΑΣ // ΣΤΑΥΡΟΣ ΖΟΥΜΠΟΥΛΑΚΗΣ

ΙΩΑΝΝΗΣ ΖΗΖΙΟΥΛΑΣ // ΚΩΣΤΑΣ ΣΤΕΡΓΙΟΠΟΥΛΟΣ // ΑΛΕΞΗΣ ΣΤΑΜΑΤΗΣ

ΣΤΑΥΡΟΣ ΓΙΑΓΚΑΖΟΓΛΟΥ // ΓΙΩΡΓΟΣ ΜΗΤΑΣ // ΓΙΟΧ. ΜΠΟΜΠΡΟΦΣΚΙ

- 453 Νίκος Χατζηκυριάκος Γκίκας
ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΡΟΩΘΗΣΗ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΤΕΧΝΗΣ ΣΤΟ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ
- 459 Αντώνης Ζέρβας
Ο ΕΜΠΕΙΡΙΚΟΣ ΤΗΣ ΗΔΟΝΗΣ ΚΑΙ Η ΟΔΥΝΗ ΤΗΣ ΕΜΠΕΙΡΙΑΣ
- 467 Σταύρος Ζουμπουλάκης
Η ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΜΙΣΟΥΣ ΚΑΙ Η ΡΗΤΟΡΙΚΗ ΤΟΥ
- 472 Γιόχαννες Μπομπρόφσκι
ΧΟΡΕΥΟΥΝ ΤΑ ΠΟΝΤΙΚΙΑ
(ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ: ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΤΖΙΝΑΒΑ)
- 476 Ζάν-Λύκ Νανσύ
«ΝΑ ΜΑΘΟΥΜΕ ΝΑ ΜΗΝ ΠΡΟΒΛΕΠΟΥΜΕ»
(ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ ΣΤΟΝ ΔΙΟΝΥΣΗ ΣΚΛΗΡΗ)
- 478 Μητροπολίτης Περγάμου Ίωάννης (Ζηζιούλας)
ΤΟ ΜΥΣΤΗΡΙΟ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ
ΚΑΙ ΤΟ ΜΥΣΤΗΡΙΟ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΤΡΙΑΔΟΣ
- 495 Σταύρος Γιαγκάζογλου
ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΠΕΡΙ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ
ΚΑΙ ΤΟ ΝΟΗΜΑ ΤΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ
- 503 Κώστας Στεργιόπουλος
ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΚΔΟΣΗ ΤΟΥ ΚΡΙΤΙΚΟΥ ΕΡΓΟΥ ΤΟΥ ΑΓΡΑ

Χαρακτικά τεύχους:
Γιάννης Ψυχοπαίδης

- 507 Δημήτρης Άγγελης – Βιρχίνια Λόπεθ Ρέθιο (έπιμ.)
ΑΝΘΟΛΟΓΙΑ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΙΣΠΑΝΙΚΗΣ ΠΟΙΗΣΗΣ
(ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ: Κ. ΒΡΑΧΝΟΣ, ΟΥΡΣΟΥΛΑ ΦΩΣΚΟΛΟΥ, Δ. ΑΓΓΕΛΗΣ)
- 544 Κάρλος Φουέντες
ΤΣΑΚ ΜΟΟΛ (ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ ΜΑΡΙΑ ΚΑΛΟΥΠΤΣΗ)
- 552 Χουάν Γκαμπριέλ Βάσκες – Σαντιάγο Ρονκαλιόλο
«ΓΙΑ ΤΑ ΦΑΝΤΑΣΜΑΤΑ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ»
(ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ ΣΤΟΥΣ Δ. ΑΓΓΕΛΗ - ΟΥΡΣΟΥΛΑ ΦΩΣΚΟΛΟΥ)
- 560 Γιώργος Μπτάς
ΕΠΤΑ ΜΠΟΝΖΑΪ ΓΙΑ ΤΟΝ ΑΡΗ
- 565 Κατελῆς Βίγκλας
Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΟΜΟΙΩΜΑΤΟΣ ΜΕ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ
ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΦΑΝΤΑΣΙΑ
- 575 Άλεξανδρος Κορδάς
Ο ΘΑΝΑΣΗΣ
- 576 Άλεξης Σταμάτης
ΜΙΝΩΣ ΒΟΛΑΝΑΚΗΣ: ΔΙΑΒΑΖΟΝΤΑΣ ΤΟ ΘΕΑΤΡΟ
ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΟ ΣΙΝΕΜΑ

Σύγχρονες περί ανθρώπου αντιλήψεις και τό νόημα τῆς ὀρθόδοξης ἀνθρωπολογίας

ΣΤΑΥΡΟΣ ΓΙΑΓΚΑΖΟΓΛΟΥ

1. Ἡ ἀνθρωπολογία τῆς νεωτερικότητας

Ἡ νεωτερικότητα δέν ἀποτελεῖ ἀπλῶς μιά κοινωνιολογική, φιλοσοφική ἢ πολιτική ἔννοια. Δέν χαρακτηρίζει μόνο μιά ἱστορική περίοδο, ἀλλά μάλλον ἕναν ὀλόκληρο πολιτισμό, ἕναν τρόπο θέασης καί ἀξιολόγησης τοῦ κόσμου. Πρόκειται γιά τόν πολιτισμό πού ξεκίνησε ἀργόσυρτα στούς κόλπους τῆς Ἀναγέννησης, διαμορφώθηκε κυρίως μέ τόν Διαφωτισμό, τήν ἀλματώδη πρόοδο τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν, τήν βιομηχανική ἐπανάσταση καί ἔλαβε σχεδόν παγκόσμιες διαστάσεις μέ τήν τεχνολογική ἔκρηξη τοῦ 20οῦ αἰῶνα. Ἡ νεωτερικότητα ἀνέτρεψε σταδιακά τό ἀμετάβλητο γιά αἰῶνες παραδοσιακό κοσμοεἶδωλο, ἀλλά καί κάθε μεταφυσική αὐθεντία, ἐγκαινιάζοντας μιά νέα κλίμακα ἀξιών σέ ὅλα τά πεδία τοῦ ἀνθρώπινου βίου.

Μέ βασικό ἐργαλεῖο τόν ὀρθό λόγο καί τή χρήση τοῦ ἐμπειρικοῦ παραδείγματος, ἡ νεωτερικότητα σήμανε μιά νέα ἐποχή στή σχέση τοῦ ἀνθρώπου καί τῆς φύσης. Ἡ ρῆξη πρὸς κάθε μυθική καί θρησκευτική νοσηματοδότηση ἔφερε στό ἐπίκεντρο τῆς νεωτερικότητας τήν ἀπόλυτη ἀξία τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσης καί τῆς κυριαρχίας τοῦ ἀνθρώπου πάνω στή φύση. Ἡ γνώση καί ἡ χρήση τοῦ φυσικοῦ κόσμου μέσω τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσης ἐπιχείρησε νά ἀπομυθοποιήσει τά φαινόμενα τῆς φύσης καί νά ἀντικαταστήσει κάθε μεταφυσική ἐνασχόληση, προβάλλοντας τή γήινη εὐτυχία τοῦ ἀνθρώπου ἐνάντια στή θρησκευτική μεταφυσική μακαριότητα. Ἡ μετάβαση ἀπό τήν παραδοσιακή στήν ἀστική καί ἐκβιομηχανισμένη κοινωνία, ἡ ἀποδέσμευση ἀπό κάθε ὑπερβατική αὐθεντία, ἡ αὐτονομία τοῦ ἀνθρώπινου ὑποκειμένου, τά ὀρθολογικά κριτήρια γιά τήν κατανόηση τοῦ ἀνθρώπινου παρελθόντος, ἡ ἐκκοσμίκευση τῆς κοινωνίας καί τοῦ κράτους, ἡ διακήρυξη τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀτόμου ὡς θεμελιώδες καί πρωταρχικό ἀξίωμα, ἀπέτελεσαν ὀρισμένα ἀπό τά βασικά χαρακτηριστικά τῆς νεωτερικότητας. Μύθος καί πραγματικότητα, ἡ νεωτερικότητα ἔγινε ἡ νέα συνείδηση τοῦ ἀνθρώπου καί ἀπλῶθηκε σέ ὅλα τά πεδία τοῦ ἀνθρώπινου βίου καί πολιτισμοῦ. Νεωτερικό κράτος, ἐκκοσμικευμένη κοινωνία, ἰλιγγιώδης ἐπιστημονική πρόοδος, νεωτερική τεχνική, μουσική, ζωγραφική, ἦθη, ιδέες καί ἀξίες, ἡ νεωτερικότητα ἐξελίχθηκε σέ κυρίαρχη ἰδεολογία τοῦ σύγχρονου ἀνθρώπου¹.

1. Γιά τή νεωτερικότητα βλ. Charles Taylor, *Sources of the Self: The Making of the Modern Identity*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts 1989. Γιά τή σχέση Ὀρθοδοξίας καί νεωτερικότητας βλ. *Ὀρθοδοξία καί νεωτερικότητα* (Επιμ. Π. Καλαϊτζίδης, Ν. Ντόντος), Ἀκαδημία Θεολογικῶν Σπουδῶν Βόλου/Ἰνδικτος, Ἀθήνα 2007.»

Ὡστόσο, αὐτό πού κάνει τή νεωτερικότητα τόσο ριζικά διαφορετική ἀπό ἄλλες προγενέστερες ἐποχές εἶναι ἀκριβῶς ὅτι τό παρόν καθορίζεται πλέον ἀπό μιά ἐκκοσμικευμένη ἀντίληψη τῆς ἱστορίας. Ἡ παραδοσιακή *ἱστορία τῆς σωτηρίας* τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀντικαθίσταται ἀπό τήν *πρόοδο* τῆς ἀνθρωπότητας. Ὁ χρόνος δέν πραγματώνει τό σχέδιο τοῦ Θεοῦ γιά τόν κόσμο καί τόν ἄνθρωπο, ἀλλά συνιστᾶ μιά καθαρά ἀνθρώπινη καί ἐνδοκοσμική διαδικασία. Ὁ ἱστορικός χρόνος εἶναι ὁ ἀνθρώπινος χρόνος κατ' ἐξοχήν. Ὁ κόσμος τῆς ἱστορίας, ὁ μόνος νοητός κόσμος, εἶναι δημιούργημα τοῦ ἀνθρώπου. Μετά τό τέλος τῆς ὑπερβατικότητας, ἡ ἱστορία ὄχι μόνο αὐτονομεῖται καί ἀποβαίνει ὁ μοναδικός κόσμος τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλά σταδιακά ἀντικαθιστᾶ τόν Θεό². Ἡ διακήρυξη ἀπόρριψης τοῦ χριστιανικοῦ παρελθόντος τῆς Εὐρώπης ἀποτελέσε πρωταρχική πράξη τῆς Ἀναγέννησης καί τοῦ Διαφωτισμοῦ. Ἀναζητώντας πολιτισμικά πρότυπα πέρα ἀπό τήν μεσαιωνική παράδοση, ἡ νεωτερικότητα στράφηκε ἀλματωδῶς πρὸς τήν κλασική Ἀρχαιότητα καί συνάμα προέβαλε παραδόξως τή νοσταλγία τῆς αὐτῆς ὡς μελλοντική πραγμάτωση μιᾶς ἀπόλυτα ἀνθρωπολογικῆς ἐποχῆς.

Τώρα πλέον ὁ ἄνθρωπος ὡς μόνη πηγή τῆς ἀλήθειας, μπορεῖ νά ἀναγνωρίζει τόν ἑαυτό του ὡς μόνο θεό καί τήν ἀνθρώπινη ἱστορία ὡς τή μοναδική πραγματικότητα. Ἡ κατάκτηση τοῦ κόσμου τῆς ἱστορίας, «ἡ ἐποχή τῆς εἰκόνας τοῦ κόσμου», ἀπέτελεσε ἰδρυτική ἀρχή μιᾶς ὄντως νέας ἐποχῆς, ἀλλά καί μιᾶς νέας ὄντολογίας στίς σχέσεις κόσμου καί ἀνθρώπου. Ἡ καρτεσιανή ἐκδοχή τοῦ σκεπτόμενου ὑποκειμένου μετέτρεψε τόν κόσμο σέ ἀντικείμενο γνώσης. Ὁ κόσμος βρίσκεται μέσα στόν ἄνθρωπο, ὁ ὁποῖος δικαιωματικά μπορεῖ κατ' αὐτό τόν τρόπο νά γίνῃ «κύριος καί κάτοχος» του. Ὁ κόσμος ἔγινε ἀντικείμενο καί ὁ ἄνθρωπος ὑποκείμενο, τό σύμπαν διχοτομήθηκε σέ *φύση* καί σέ *ἱστορία*, ὁ ἱστορικός χρόνος ἀντιπαρατίθεται στόν φυσικό κόσμο, ἀνοίγοντας τό δρόμο στήν τραγική ἐμπειρία τῆς ἀντίθεσης μεταξύ φύσης καί πνεύματος. Ὁ ἄνθρωπος, μόνος πρωταγωνιστής στό θέατρο τῆς ἱστορίας, ἐλεύθερος ἀπό κάθε μεταφυσική δέσμευση, ἀνακαλύπτει τίς ἀπέραντες δυνατότητές του. Ἡ θεοποίηση τοῦ ἀνθρώπου ὡς σκοποῦ τῆς ἱστορίας παρέχει καί τόν μόνον δυνατὸ ὄντολογικὸ ὄρισμό του. Ἡ ἱστορία ὡς προοδευτική πραγμάτωση τῆς ἐλευθερίας εἶναι τελικά ὁ τόπος τῆς *θεοφάνειας* τοῦ ἀνθρώπου.

2. Ἀνθρωπολογικές ὄψεις τῆς μετανεωτερικότητας

Ὡστόσο, ἤδη κατὰ τό τελευταῖο τέταρτο τοῦ 20οῦ αἰ. ἡ νεωτερικότητα ἄρχισε νά χάνει τήν ἀρχική αἴγλη καί τό σωτηριολογικὸ φωτοστέφανό της. Οἱ πρῶτες ρωγμές ἐμφανίσθηκαν ἤδη μέ τήν ἐμπειρία τῶν δύο παγκόσμιων πολέμων μέ ἐπικέντρο τήν Εὐρώπη. Τά ἀδιέξοδα πολλαπλασιάσθηκαν μέ τήν ἐμφάνιση τῆς οἰκολογικῆς κρίσης, τά προβλήματα τοῦ τρίτου κόσμου, τήν τεχνολογική ἐπανάσταση στήν κυβερνητική καί τήν πληροφορική, τόν ὑπερκαταναλωτισμό καί τήν ἀνάγκη γιά ἀέναη εὐφορία, καί, τέλος, μέ τό φαινό-

---

2. Βλ. Kostas Papaioannou, *La Consécration de l' Histoire*, avant-propos d' Alain Pons, Éditions Champ libre, Paris 1983.

μενο τής παγκοσμιοποίησης. Στην εποχή τής «ϋστερης» νεωτερικότητας ή τής μετα-νεωτερικότητας³, ή ιδέα τής γραμμικής εξέλιξης τής ιστορίας, ή καρτεσιανή επιδίωξη άντικειμενικών βεβαιοτήτων, ή απόλυτη πίστη στά προτάγματα του όρθολογισμού, ό άστικός πολιτισμός, τό έθνος-κράτος, οι ποικίλες ιδεολογίες, τά όράματα γενικής εύτυχίας, οι μεγάλες αφήγησεις τής άνθρωπότητας, τό άνθρώπινο ύποκειμενο, αλλά και ή ίδια ή ιστορία και ό χρόνος του άνθρώπου, άρχισαν νά κλονίζονται και νά έμφανίζονται μεγάλα άδιέξοδα και σημάδια τέλους ενός όλόκληρου πολιτισμού, τουλάχιστον μέ τή μορφή πού του προσέδωσε ή νεωτερικότητα κατά τούς τρεις τελευταίους αιώνες.

Τώρα πλέον ή έπιστημονική γνώση και ή έπιβολή μιάς απόλυτης και άντικειμενικής αλήθειας για τόν κόσμο, τόν άνθρωπο και τήν ιστορία του όχι άπλώς άμφισβητείται, αλλά θεωρείται τό ίδιο σχετική μέ όποιαδήποτε θρησκευτική γνώση. Η έκκοσμίκευση δέν θεωρείται πλέον ως εξέλιξη, ή όποία πρόκειται νά άπαλειψει νομοτελειακά τό θρησκευτικό φαινόμενο, τό όποιο δυναμικά και ποικιλότροπα έπανεμφανίζεται στό ιστορικό προσκήνιο. Όλα τά θεμελιώδη προτάγματα τής νεωτερικότητας, όπως ή παντοδυναμία του όρθου λόγου, ή ύπέρβαση τής ιερότητας, ή προτεραιότητα του σκεπτόμενου ύποκειμένου, ή σχέση του άνθρώπου μέ τή φύση τίθενται σέ μιά άνελέητη κριτική. Όστόσο, ένας διάχυτος μηδενισμός και μία νέα συγκεχυμένη θρησκευτικότητα υπό τή μορφή ενός νεογνωστικισμού τείνουν νά ύποκαταστήσουν τόσο τήν χριστιανική πίστη όσο και τόν όρθό λόγο τής νεωτερικότητας. Στη νέα αυτή άντίληψη συνεχίζεται ή σχεδόν μεταφυσική πίστη του άνθρώπου στην άτέρμονη πρόοδο τής τεχνολογίας. Καί ενώ κυριαρχεί άνεξέλεγκτα ή οίκονομία τής άγοράς και ή καταναλωτική εύδαιμονία των μαζών, ό πρακτικός μηδενισμός διαμορφώνει τήν κοινωνία τής άδιαφορίας και του άυτονομημένου άνθρώπου ως άκραία άτομικιστική κατάληξη του σκεπτόμενου ύποκειμένου τής νεωτερικότητας. Στην ύπό διαμόρφωση νέα κοινωνία είναι έκδηλη ή άδιαφορία για όποιαδήποτε πνευματική και πολιτισμική κληρονομία του παρελθόντος, ενώ άργά αλλά σταθερά οι νέες τεχνολογίες τής έπικοινωνίας μετατρέπουν τόν πολιτισμό του λόγου σέ πλανητική κυριαρχία των ήλεκτρονικών εικώνων.

Έκείνο όμως πού χαρακτηρίζει ιδιαίτερα τόν μετανεωτερικό άνθρωπο είναι ή άνωνυμία τής ύπαρξης και τής ζωής του στίς σύγχρονες μεγαλοπόλεις. Ό σύγχρονος κόσμος είναι ένας κόσμος ξένων⁴, ένας κόσμος στόν όποιο κυριαρχούν ή ρευστότητα, ή ταχύτητα και ό κατακερματισμός, έπιδρώντας καταλυτικά στό βαθύτερο είναι του άνθρώπου. Άκριβώς αυτή ή έκλειψη του ύποκειμένου οδηγεί πολλούς νά σκέπτονται ότι ό 21ος αί. είναι άνάγκη νά άποβεί αιώνας

---

3. Για τό ζήτημα τής μετανεωτερικότητας σέ σχέση μέ τήν όρθόδοξη θεολογία βλ. Πέτρος Βασιλειάδης, *Μετανεωτερικότητα και Έκκλησία: Η Πρόκληση τής Όρθοδοξίας*, Άθήνα 2002. Christos Yannaras, *Postmodern Metaphysics*, H.C. Press, Brookline (MA) 2004. Σταύρος Γιαγκά-Ζογλου, «Φιλοσοφία τής ιστορίας και θεολογία τής ιστορίας», στόν συλ. τόμο *Όρθοδοξία και [Μετα-] Νεωτερικότητα*, έκδ. Έλληνικού Άνοιχτού Πανεπιστημίου, Πάτρα 2008, σσ. 15-80.

4. Για τις άνθρωπολογικές επιπτώσεις τής μετανεωτερικότητας βλ. Marc Augé, *Non-Places; Introduction to an Anthropology of Supermodernity*, Vesro Books, London & New York 1995. Zygmunt Bauman, *Globalization: The Human Consequences*, Columbia University Press, New York 1998.

της ανθρωπολογίας ως ριζικός επαναπροσδιορισμός της μοναδικής και άνεπανάληπτης αξίας της ανθρώπινης ύπαρξης⁵. Η μοναξιά αυτή του ανθρώπου έπιτείνεται από τις κύριες έπιλογές της μετανεωτερικότητας. Πράγματι, ο μετανεωτερικός στοχασμός άμφισβήτησε με σφοδρότητα τό ένδεχόμενο ύπαρξης μιās ανθρωπολογίας με καθολική ισχύ για όλους τούς ανθρώπους και για όλες τις έποχές. Η χαρακτηριστική δυσπιστία της μετανεωτερικότητας άπέναντι στις μετα-αφηγήσεις, ή διακήρυξη του θανάτου τών μεγάλων αφήγήσεων, περιορίζουν τό νόημα της ανθρώπινης ύπαρξης στό πλαίσιο τών έπιμέρους πολιτισμικών και ιστορικών συναφειών, οι όποιες άναγκαστικά είναι όλες έφήμερες και άναλώσιμες, καθεμιά με τή δική της έξαρτημένη αλήθεια⁶. Όλα είναι σχετικά και όλα είναι έρμηνείες της έποχής⁷. Έδω άκριβώς άναδύεται έκ νέου τό άρχέγονο φιλοσοφικό πρόβλημα της διαλεκτικής μεταξύ του ένός και τών πολλών, της πάλης μεταξύ μερικού και καθολικού. Κατά τήν Σκουάιρς ή μετανεωτερική κατάσταση έπιφέρει «τόν θάνατο του Άνθρώπου, της Ίστορίας και της Μεταφυσικής. Αυτό συνεπάγεται τήν άπόρριψη όλων τών ούσιοκρατικών-ύπερβατικών κατανόησεων της ανθρώπινης φύσης... ό άνθρωπος άποτελεί κοινωνική, ιστορική και γλωσσική κατασκευή»⁸. Σέ μία τέτοια προοπτική άποδόμησης δέν ύπάρχει νόημα ούτε στήν ιστορία ούτε στή ζωή του ανθρώπου. Τό νόημα είναι και αυτό «νόμισμα», δηλαδή μία πρόσκαιρη κατασκευή του ανθρώπου.

Στό πλαίσιο αυτό έντάσσεται και ή μετανεωτερική ανακάλυψη της σχεσιακής ανθρωπολογίας και τών αντίφάσεων της. Τό ανθρώπινο ύποκειμένο έρμηνεύεται πλέον διυποκειμενικά⁹. Ώστόσο, ή σχέση του με τόν άλλον καθίσταται σχεδόν άδύνατη, μιās και οι κοινωνικές δομές ως πεδίο άνάδυσης τών σχέσεων άποσυντίθενται διαρκώς και ό δημόσιος χώρος ύφίσταται έκλειψη και ύποχωρεί σταδιακά πρός όφελος τών ιδιωτικών και καταναλωτικών έπιλογών. Ό σύγχρονος άνθρωπος μοιάζει νά μεταβάλλεται όλοένα και περισσότερο σέ ένεργούμενο της ιδιωτικής του έπιθυμίας: «έκαστος δέ πειράζεται υπό της ίδιας έπιθυμίας έξελκόμενος και δελεαζόμενος» (Ίακ. 1,14). Ό ναρκισσισμός¹⁰ αυτός του ανθρώπου της μετανεωτερικότητας όρίζει έντέλει μία αύτοαναφορική ανθρωπολογία τών σχέσεων του ύποκειμένου με τά ίδια τά συστατικά του. Πρόκειται για μία παλινδρόμηση στόν άκράιο άτομικισμό. Οι άντιλήψεις αυτές ρητά ή άδηλα μοιάζουν νά διαχέονται στις σύγχρονες περί άνθρωπου άντιλήψεις

5. Βλ. Kallistos Ware, «Orthodox theology in the new millennium: what is the most important question?», *Sobornost* 26.2/2004, σσ. 7-23.

6. Βλ. Jean-François Lyotard, *The Post-Modern Condition, A Report of Knowledge*, University of Minnesota Press, 1984.

7. Βλ. Zygmunt Bauman, *Life in fragments*, Blackwell, Oxford 1995.

8. Judith Squires, «Introduction», Judith Squires (Ed.), *Principled Positions. Postmodernism and Rediscovery of Value*, Lawrence and Wishart, London 1993, p.2.

9. Βλ. σχετικά Christos Yannaras, «Psychoanalysis and Orthodox anthropology», in John T. Chirban (Ed.), *Personhood: Orthodox Christianity and the Connection between Body, Mind and Soul*, Bergin and Garvey, Westport/Connecticut/London, 1996, pp. 83-89. Vasileios Thermos, *In Search of the Person: "True" and "False Self" according to Donald Winnicott and St. Gregory Palamas*, Alexander Press, Quebec, Canada 2002.

10. Βλ. Christopher Lash, *The Culture of Narcissism*, W.W. Norton, New York 1978.

στή φιλοσοφία, στην ψυχολογία, στην κοινωνιολογία, στην οικονομία, καθώς και στις βιοτεχνολογικές έρευνες και εφαρμογές, αμβλύνοντας τὰ ὅποια κριτήρια περί κοινωνικής δικαιοσύνης καὶ ἠθικῆς. Ὁ πρακτικός μηδενισμός τοῦ ἀνθρώπου ἐπιτείνει τὴν κοινωνική ἀλλοτρίωση, διευρύνει μαζικὰ τὸ πρόβλημα τῆς φτώχειας καὶ ἀδυνατεῖ νὰ ἐλέγξει ἢ ἔστω νὰ ἐρμηνεύσει τὸ κακὸ καὶ τὴ βία ἀπὸ ἀνθρώπο σὲ ἀνθρώπο ἢ ἀπὸ τὸν ἀνθρώπο ἐναντία στοῦ φυσικοῦ περιβάλλον. Μὲ σκοπὸ τὴν ἀπλοποίηση ἑνὸς πολὺ σύνθετου κόσμου καὶ τὴν ἐπιτάχυνση τῶν ἐμπορευματικῶν συναλλαγῶν, ἔκανε τὴν ἐμφάνισή του ἕνας νέος τρόπος ζωῆς, ἀλλάζοντας τίς καθημερινές ζωές τῶν ἀνθρώπων. Ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου γίνεται πιὸ ἀπλή καὶ πιὸ ἀποτελεσματικὴ, ἐφόσον κάθε ἀνθρώπος σκέπτεται μόνο τὸν ἑαυτὸ του καὶ τὸ συμφέρον του. Ἔτσι, στὴν ἐποχὴ τοῦ καπιταλισμοῦ τῆς πληροφορίας καὶ τῆς μαζικῆς κατανάλωσης, ὁ ἀνθρώπος δίχως νὰ τὸ συνειδητοποιήσει ἔχει ἀναθέσει τὴν ὀργάνωση τῆς ζωῆς ἀλλὰ καὶ τῆς ψυχῆς του στοὺς οἰκονομολόγους. Τὰ πάντα ὑποτάσσονται στὴν ἰδιωτικὴ ἐπιθυμία, στοῦ ἐπιθετικοῦ συμφέρον τοῦ ἀτόμου. Συνάμα, ἡ ἀπροσδιόριστη σχέση ταυτότητας καὶ ἑτερότητας στὸν ραγδαῖα μεταβαλλόμενο κόσμο μας ἀναπαράγει, ὡς μὴ ὀφείλει, διάφορες τοπικές ἐστίες ἐθνικισμοῦ καὶ φονταμενταλισμοῦ.

3. Πρὸς μιά δυναμικὴ καὶ σχεσιακὴ ἀνθρωπολογία. Τὸ νόημα τῆς ὀρθόδοξης ἀνθρωπολογίας σήμερα

Στοὺς καιροὺς τῆς ὑστερῆς νεωτερικότητος, ὅταν ὅλες οἱ μεγάλες ἀφηγήσεις καὶ παραδόσεις τίθενται ἐκ τῶν πραγμάτων στοῦ περιθώριο, τί καίριο καὶ ὑπαρκτικὸ νόημα ζωῆς γιὰ τὸν κόσμο, τὸν ἀνθρώπο καὶ τὴν ἱστορία κομίζει μιά συζήτηση γιὰ τὴν ἀνθρωπολογία ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τῆς ὀρθόδοξης θεολογίας; Στὸ νέο περιβάλλον τοῦ πλουραλισμοῦ, ἡ ὀρθόδοξη θεολογία καλεῖται νὰ ἀρθρώσει πρόταση καὶ νόημα ζωῆς γιὰ τὸν κόσμο, τὸν ἀνθρώπο καὶ τὴν ἱστορία. Πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτὴ χρειάζεται νὰ πραγματώσει μιά νέα ἐρμηνευτικὴ θεώρηση τῆς χριστιανικῆς ἀνθρωπολογίας, διακρίνοντας τί εἶναι θεμελιώδες καὶ ἀμετάβλητο καὶ τί ἀποτελεῖ ἀπλῶς πολιτισμικὸ καὶ κοσμολογικὸ γλωσσάρι τῆς ἐποχῆς. Στὴ θεολογικὴ αὐτὴ ἐρμηνευτικὴ, ὡς ἀναμέτρηση μὲ τὸν πλουραλισμὸ καὶ τὴν ἑτερότητα σὲ οἰκουμενικὴ διάσταση, ἡ ὀρθόδοξη θεολογία ὀφείλει νὰ ἀναδείξει τὸ δυναμικὸ νόημα τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξῆς, σὲ διάλογο μὲ τίς ἀγωνίες καὶ τὰ προβλήματα τοῦ σύγχρονου ἀνθρώπου.

Γιὰ τὴν ὀρθόδοξη θεολογία τὸ εἶναι τοῦ ἀνθρώπου δέν ὀρίζεται στατικά. Ὁ ἀνθρώπος δέν εἶναι ἀπλῶς βιολογικὴ ἢ πνευματικὴ ὑπαρξη, ἀλλὰ ὑπαρξη σὲ σχέση καὶ πορεία. Ἡ πληρότητα τῆς ὑπαρξῆς του δέν εἶναι ἡ αὐτοαναφορικότητά του ἀλλὰ ἡ συνάντηση καὶ ἡ κοινωνία του μὲ τὸν ἀπολύτως ἄλλον, μὲ μίαν ὑπαρξη ριζικὰ πέρα καὶ ἔξω ἀπὸ τὴν δική του. Ὑπὸ τὸ φῶς τῆς Χριστολογίας τῆς Ἐκκλησίας, αὐτὸ σημαίνει ὅτι ὁ ἀνθρώπος μπορεῖ νὰ πραγματοποιήσει τὸ ἀνοιγμα καὶ τὴν κοινωνία τῆς ὑπαρξῆς του μὲ τὸν Τριαδικὸ Θεό, ἐν Χριστῷ καὶ διὰ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Δηλαδή μὲ μιά ὑπαρξη, ἡ ὁποία εἶναι κοινωνία καὶ ἑτερότητα κατεξοχῆν. Νὰ γίνει κατὰ χάριν αὐτὸ πού δέν εἶναι ἐκ φύσεως. Νὰ

γίνει υἱός τοῦ Θεοῦ κατὰ σχέσιν, νά ἀποκτήσει ἕναν νέο τρόπο υπάρξεως πέρα ἀπό τή φθορά καί τόν θάνατο. Τό προπατορικό ἀμάρτημα καί τό πρόβλημα τοῦ κακοῦ στήν ὀρθόδοξη παράδοση δέν προσδιορίζονται ἀπό τήν ἔννοια τοῦ ἀπόλυτου προορισμοῦ, ἀλλά ἀπό τήν τραγική ἄσκηση τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου.

Ὁ Μητροπολίτης Περγάμου Ἰωάννης Ζηζιούλας καίρια ἐπισημαίνει ὅτι «ἡ οὐσία τῆς ἀμαρτίας εἶναι ὁ φόβος τοῦ Ἄλλου, πράγμα πού ἀποτελεῖ μέρος τῆς ἀπόρριψης τοῦ Θεοῦ. Ἐφόσον ἡ ἐπιβεβαίωση τοῦ “ἑαυτοῦ” μας πραγματοποιεῖται μέσω τῆς ἀπόρριψης καί ὄχι τῆς ἀποδοχῆς τοῦ Ἄλλου – αὐτό ἐπέλεξε ἐλεύθερα νά κάνει ὁ Ἀδάμ– δέν εἶναι παρά φυσιολογικό καί ἀναπόφευκτο ὁ ἄλλος νά γίνει ἐχθρός καί ἀπειλή. Ἡ συμφιλίωση μέ τόν Θεό εἶναι ἀναγκαῖα προϋπόθεση γιά τή συμφιλίωση μέ ὅποιονδήποτε “ἄλλον”... Τό γεγονός ὅτι ὁ φόβος τοῦ ἄλλου ἐνυπάρχει παθολογικά στήν ὑπαρξή μας καταλήγει στόν φόβο ὄχι μόνο τοῦ ἄλλου, ἀλλά καί κάθε ἐτερότητας»¹¹. Σέ κάθε περίπτωση, ἡ ἐλευθερία ἀποβαίνει κλειδί τῆς ἀνθρωπολογίας.

Ὁ ἄλλος εἶναι ἀπαραίτητος ὄρος τῆς δικῆς μου ὑπαρξης. Δέν πρόκειται, ὅμως, γιά τόν ὅποιονδήποτε ἄλλο, ἀλλά γιά τόν κατεξοχῆν Ἄλλο. Αὐτό σημαίνει ὅτι ἡ σχέση μέ τόν Θεό καί ἡ ἐν Χριστῷ σχέση μέ τόν συνάνθρωπο καί τόν κόσμο συνιστᾶ τόν νέο τρόπο υπάρξεως τοῦ ἀνθρώπου, πέρα ἀπό τή συμβατική καί φθειρόμενη ζωή του. Ἡ Ἐκκλησία δέν εἶναι ἕνας ὅποιοςδήποτε ἱστορικός θεσμός, ἀλλά ἀποβαίνει ὁ κατεξοχῆν ἀνθρωπολογικός τόπος καί τρόπος, ἡ ἐσχατολογική ρίζα καί ὑπόσταση ἀληθινῆς ζωῆς γιά τόν ἄνθρωπο. Ἡ σύγχρονη ὀρθόδοξη θεολογία ὀφείλει νά παρουσιάσει ἐρμηνευτικά ὄχι μόνο τήν θεολογική ὄντολογία τοῦ προσώπου ἀλλά καί τή συνειδητή καί ἐλεύθερη πράξη τοῦ ἀνθρώπου, συνθέτοντας θεωρία καί πράξη, τήν ἐσχατολογική δόξα τοῦ ἀνθρώπου μέ τό ἦθος τῆς ἄσκησης καί τῆς εὐχαριστιακῆς κοινωνίας. Διαφορετικά, μιά τέτοια *προσωποκεντρική ἀνθρωπολογία* εὐκόλα μπορεῖ νά ἐκληφθεῖ ὡς ἄλλοθι γιά ἀνιστορικές ἀποδράσεις.

Ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Χριστοῦ, ὁ ἄνθρωπος βιώνει τή θέωση¹², ὑπερβαίνοντας τά ὄρια τοῦ κτιστοῦ ὄχι ψυχολογικά οὔτε «φυσικά», ἀλλά διά μέσου ἑνός προσώπου. Ὁ κρίκος τῆς κοινωνίας ἀκτίστου Θεοῦ καί κτιστοῦ ἀνθρώπου ἐκφράζεται «ἐν προσώπῳ», ὡς ἀντανάκλαση, δηλαδή, τῆς προσωπικῆς ὑπαρξης τοῦ Θεοῦ στόν ἄνθρωπο τόσο ἀπό τή βιβλική ὅσο καί ἀπό τήν πατερική ἀντίληψη γιά τό «κατ’ εἰκόνα καί καθ’ ὁμοίωσιν». Τό ἀνθρωπολογικό πρόβλημα τῆς ὄντολογίας τοῦ προσώπου ἐντοπίζεται, ἐξάλλου, στήν προτεραιότητα καί ἀπολυτότητα τῆς ἐτερότητας σέ σχέση μέ τό γενικό, δηλαδή στό πρόβλημα τῆς σχέσης τοῦ «ἐνός» καί τῶν «πολλῶν». Ἡ λύση αὐτοῦ τοῦ προβλήματος δόθηκε, κατὰ τήν πατερική θεολογία, ἀπό τήν ἐνανθρώπιση τοῦ Υἱοῦ καί Λόγου τοῦ Θεοῦ, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ πλέον ἐσχατολογική καί εἰκονολογική πραγματικότητα. Ἡ ἀλήθεια τοῦ

11. John Zizioulas, «Communion and Otherness», *St Vladimir's Theological Quarterly*, 38.4/1994, p. 348.

12. Βλ. Σταύρος Γιαγκάζογλου, *Κοινωνία θεώσεως. Ἡ σύνθεση Χριστολογίας καί Πνευματολογίας στήν διδασκαλία τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Παλαμά*, Αθήνα 2001.

προσώπου ως τελική αλήθεια της ύπαρξης είναι εικόνα του μέλλοντος, με την έννοια ότι βιώνεται ως διαλεκτική σχέση του έσχατολογικού χαρακτήρα ενός προσώπου που εισβάλλει στην ιστορία, δίχως να μετατρέπεται σε ιστορία.

Ο Χριστός, διά του Αγίου Πνεύματος, προσλαμβάνει στο σώμα του την Έκκλησία, τά πολλά και διαφορετικά ανθρώπινα πρόσωπα, και τους μεταγίγει, τι συνιστά την αδιάρρηκτη σχέση και τον τρόπο που υπάρχουν τά πρόσωπα της Αγίας Τριάδος αλληλοπεριχωρούμενα εν ελευθερία και αγάπη. Έτσι, στη ζωή του κάθε προσώπου συμπλέκεται η ελευθερία με την αγάπη, αφού η ένότητα δεν αντιμάχεται ούτε εξαφανίζει την ετερότητα, μιάς και τά διαφορετικά ανθρώπινα πρόσωπα δεν άντλούν την ταυτότητά τους από τον άτομικό και πεπερασμένο τους έαυτό. Στην κοινωνία του σώματός του, της Έκκλησίας, είναι δυνατή η γνώση του Θεού, η όποια διέρχεται αποκλειστικά μέσα από την αγάπη προς τον άλλο. Δίχως τη σχέση με τον άλλο δεν υπάρχει έαυτός που γνωρίζει και αγαπά τον Θεό. Έν Χριστώ συναντούμε τους άλλους διαπροσωπικά δίχως να άλλοτριωνόμαστε, εν Χριστώ παύουμε να υπάρχουμε ως περικλειστές και διαιρεμένες ατομικότητες που οδεύουν στη φθορά και τον άφανισμό, εν Χριστώ κατορθώνουμε τό ήθος του προσώπου, τό όποιο οδηγεί «εις εκείνην την ένότητα ήτις κέκτηται διδάσκαλον την Αγίαν Τριάδα»¹³. Η έκστατική φορά του προσώπου έπιτρέπει την ένσωμάτωση των πολλών στον έναν Χριστό, κάνει την Έκκλησία Σώμα Χριστού και κάθε μέλος της γίνεται ό ίδιος Χριστός και Έκκλησία. Η αλήθεια αυτή του προσώπου, η όποια υπερβαίνει κάθε ατομικότητα, διαίρεση και θάνατο της ύπαρξης, δεν είναι άπλώς μιά έννοιολογική και άφηρημένη μεταφυσική πρόταση, αλλά ιστορικό και έμπειρικό γεγονός στη ζωή της Έκκλησίας, είναι η Θεία Εύχαριστία.

Συνεπώς, τό ήθος του προσώπου και της κοινωνίας δεν είναι άπόρροια μιάς ήθικης διδασκαλίας, άκόμη και της πιο ύψηλης, αλλά δυνατότητα και βιωματικό κατόρθωμα στο πλαίσιο μιάς κοινότητας που πραγματοποιεί μέσα στην ιστορία την αλήθεια του προσώπου ως ύπαρξιακή συμπεριφορά και στάση ζωής. Ο άνθρωπος άποκαθίσταται ως ιερέας και κοσμικός λειτουργός της κτίσεως και τό ήθος της ελευθερίας του πραγματώνεται κατ' εικόνα της θείας ελευθερίας. Για την όρθόδοξη άνθρωπολογία, η ήθική της ευθύνης ως έμπρακτη στάση άπέναντι στην ιστορία και στην καθημερινότητα της ζωής έμπεριέχεται στο ήθος της εύχαριστιακής κοινωνίας και στον πολιτισμό του προσώπου.

Στό σημείο αυτό είναι άνάγκη να έπισημάνουμε ότι είναι άλλο πράγμα η περιγραφική άνθρωπολογία και οι έπιστήμες του ανθρώπου και άλλο τό έργο της θεολογίας, η όποια προσφέρει μιάν ύπαρξιακή έρμηνεία του γεγονότος της άνθρώπινης ύπαρξης, πέρα από την άντικειμενική αίτιολόγηση. Για την όρθόδοξη θεολογία και ό άκτιστος Θεός και ό κτιστός άνθρωπος έκλαμβάνονται ως προσωπικές ύπαρξεις. Ο άνθρωπος είναι «ζών θεούμενον»¹⁴ στην προοπτική της διαλεκτικής σχέσης μεταξύ κτιστού και άκτίστου,

13. Άββά Ίσαάκ του Σύρου, *Λόγοι άσκητικοί*, Λόγος ΚΒ', 477, κριτική έκδοση Μάρκελλος Πιράρ, *Ίερά Μονή Ίβήρων, Άγιον Όρος 2012*, σ. 420.

14. Γρηγορίου Θεολόγου, *Λόγος εις τά Θεοφάνια*, PG 36, 324, 13.

ὅπως φανερώνεται στήν πατερική Χριστολογία. Ἄρσεν καί θήλυ, σῶμα-ψυχή, ὁλόκληρος ὁ ἄνθρωπος εἶναι εἰκόνα τοῦ Θεοῦ. Δέν εἶναι ἀθάνατος οὔτε στό σῶμα οὔτε στήν ψυχή. Εἶναι ἀθάνατος στήν προοπτική τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς, ὅταν τό εἶναι του ἀνοίγεται ὡς κοινωνία μέ τούς ἄλλους καί μέ τόν κατεξοχήν Ἄλλον. Ἄν τώρα στήν ἱστορία ἢ ὄντολογία τοῦ ἐν Χριστῷ ἀνθρώπινου προσώπου εἶναι εἰκονική, «ἐν ἐσόπτρῳ καί ἐν αἰνίγματι» (1 Κορ. 13, 12), στά ἔσχατα τῆς Βασιλείας θά ἀποκαλυφθεῖ πλήρως ὡς «καθ' ὁμοίωσιν Θεοῦ».

